

TA’LIM XARAJATLARINI BUDJETDAN MOLIYALASHTIRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO’LLARI

Turdiyeva Sadoqat Tuycheyvna

Toshkent shahar Bucheon universiteti magistri

Annotatsiya: *Maqolada ta’lim tizimida budjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligini oshirishning asosiy yo‘llari tahlil qilinadi. Budjet resurslarini maqsadli taqsimlash, monitoring va hisobdorlik tizimlarini kuchaytirish, raqamli va innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda xususiy sektor bilan hamkorlik qilishning ta’lim sifatiga ta’siri ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari ta’lim xarajatlarini samarali boshqarish orqali tizim samaradorligini oshirish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *ta’lim, budjet, moliyalashtirish, samaradorlik, innovatsion texnologiyalar.*

Abstract: *The article analyzes the main ways to increase the efficiency of using budget funds in the education system. The impact of targeted allocation of budget resources, strengthening monitoring and accountability systems, introduction of digital and innovative technologies, and cooperation with the private sector on the quality of education is considered. The results of the study serve to identify opportunities for increasing the efficiency of the system through effective management of educational expenditures.*

Keywords: *education, budget, financing, efficiency, innovative technologies.*

Аннотация: *В статье анализируются основные пути повышения эффективности использования бюджетных средств в системе образования. Рассматривается влияние целевого распределения бюджетных ресурсов, усиления систем мониторинга и подотчетности, внедрения цифровых и инновационных технологий, а также сотрудничества с частным сектором на качество образования. Результаты исследования позволяют выявить возможности повышения эффективности системы за счет эффективного управления образовательными расходами.*

Ключевые слова: *образование, бюджет, финансирование, эффективность, инновационные технологии.*

Kirish

Ta’lim tizimi mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy davrda ta’limning sifatini oshirish va barqarorligini ta’minlash ko‘pincha moliyaviy resurslarning samarali boshqarilishiga bog‘liq. Budjet mablag‘larining noto‘g‘ri taqsimlanishi yoki ortiqcha xarajatlar ta’lim jarayonining sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, resurslar samaradorligi pasayadi. Shu sababli, budjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligini oshirish va xarajatlarni optimallashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ta’lim xarajatlarini samarali boshqarish tizimning barcha darajalarida – maktabdan tortib oliy ta’lim muassasalarigacha – moliyaviy barqarorlikni ta’minlash, o‘quv jarayonini sifatli tashkil etish va zamonaviy ta’lim infratuzilmasini yaratish imkonini beradi. Shu bilan birga,

innovatsion va raqamli texnologiyalarni joriy etish, mablag‘larni maqsadli yo‘naltirish hamda xususiy sektor bilan hamkorlik qilish ta’lim tizimining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Maqolaning maqsadi – ta’lim xarajatlarini budjetdan moliyalashtirish samaradorligini oshirishning asosiy yo‘llarini aniqlash, tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar sharxi

Ta’lim xarajatlarini budjetdan moliyalashtirish samaradorligi masalasi bir qancha ilmiy tadqiqotlarda ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotchilar budjet mablag‘larining samarali ishlatilishi ta’lim sifatini oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynashini qayd etadilar. Shu bilan birga, mablag‘larni maqsadli yo‘naltirish va ta’lim infratuzilmasiga sarmoya kiritish tizimning barqaror rivojlanishini ta’minlashga yordam beradi.

Bir qator manbalarda moliyalashtirish samaradorligini oshirishning asosiy yo‘llari sifatida monitoring va hisobdorlik tizimlarini kuchaytirish, raqamli va innovatsion texnologiyalarni joriy etish, shuningdek, xususiy sektor bilan hamkorlik qilish tavsiya etiladi. Ushbu tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, budjet mablag‘larining samarali taqsimlanishi nafaqat moliyaviy tejamkorlikni, balki ta’lim sifatini ham oshiradi.

Shuningdek, adabiyotlarda ta’lim xarajatlarini samarali boshqarishning metodologik yondashuvlari ham ko‘rib chiqilgan. Masalan, mablag‘larni samaradorlik ko‘rsatkichlari bilan bog‘lash, loyihaviy va amaliy faoliyatga ustuvorlik berish tizimni shaffof qiladi va resurslardan maksimal foydalanish imkonini yaratadi. Shu tarzda, budjetdan moliyalashtirish tizimi nafaqat ta’lim sifatini oshirishga, balki talaba va o‘qituvchilar faoliyatini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Natijada, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta’lim xarajatlarini budjet mablag‘lari orqali samarali boshqarish zamonaviy ta’limning muhim omili hisoblanadi va ilmiy asoslangan metodik yondashuvlar orqali amalga oshirilishi kerak.

Tahlil va natijalar

Ta’lim xarajatlarini budjetdan moliyalashtirish samaradorligini oshirish masalasi tizimning barcha darajalarida – maktablardan tortib oliy ta’lim muassasalarigacha – muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, mablag‘larni maqsadli taqsimlash, monitoring va hisobdorlikni kuchaytirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda xususiy sektor bilan hamkorlik qilish ta’lim sifatini sezilarli darajada oshiradi. Bunga esa bir nechta omillar sabab:

1. Budjet mablag‘larini maqsadli yo‘naltirish
2. Monitoring va hisobdorlikni kuchaytirish
3. Innovatsion va raqamli texnologiyalarni joriy etish
4. Xususiy sektor va jamoatchilik mablag‘larini jalb qilish
5. Samaradorlik ko‘rsatkichlari bilan bog‘lash

Kuzatuv va amaliy tahlillar shuni ko‘rsatdiki, mablag‘larni ustuvor yo‘nalishlarga yo‘naltirish samaradorlikni oshirishning eng muhim omili hisoblanadi. Masalan, Toshkent shahridagi bir nechta umumta’lim maktablarida STEAM laboratoriyalarini tashkil etish uchun ajratilgan mablag‘lar orqali:

- Talabalar eksperimentlar va loyihaviy ishlar orqali fizika, kimyo va matematika bo'yicha amaliy ko'nikmalarini 35–40% ga oshirgan;
- O'qituvchilar innovatsion metodikalarni joriy etish imkoniyatiga ega bo'lgan;
- Maktablar xalqaro va milliy fan olimpiadalarida yuqori natijalar ko'rsatgan.

Shu bilan birga, mablag'larni noto'g'ri taqsimlash yoki loyihalarga kechiktirib ajratish natijasida ayrim maktablarda o'quv jarayoni samaradorligi sezilarli darajada pasaygan. Bu misol mablag'larning maqsadli yo'naltirilishining ta'lim sifatiga bevosita ta'sirini ko'rsatadi.

Ta'lim muassasalarini davlat budjeti hisobidan moliyalashtirish mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasida muhim o'rin egallaydi. O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasi davlat tomonidan ustuvor yo'nalish sifatida qaralib, har yili budjet xarajatlarning sezilarli qismi aynan ushbu sohani qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilmoqda. Shu bilan birga, moliyalashtirish mexanizmlarining zamonaviy talablarga javob bermasligi, resurslardan foydalanish samaradorligining pastligi va taqsimotdagi nomutanosibliklar mavjud bo'lib, bu holatlar ta'lim muassasalarining barqaror faoliyat yuritishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Hozirgi kunda ta'lim tizimini moliyalashtirishda ikki asosiy model mavjud: an'anaviy smeta asosidagi yondashuv va natijadorlikka asoslangan moliyalashtirish. O'zbekistonda amalda bo'lgan tizim asosan xarajatlarning oldindan belgilangan smetasi asosida mablag' ajratishni ko'zda tutadi. Bunday yondashuvda ta'lim sifati, natijadorlik, innovatsion yondashuvlar kabi omillar yetarlicha inobatga olinmaydi. Bu esa moliyaviy resurslarning samaradorligiga putur yetkazadi. Shu jihatdan, natijaviylikka asoslangan budjetlash (performance-based budgeting – PBB) tizimini joriy etish orqali mavjud muammolarga yechim topish mumkin. Ushbu tizimda mablag' ajratilishi belgilangan maqsadlar, ko'rsatkichlar va natijalar asosida amalga oshiriladi. Masalan, maktabdagi o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi, universitetlarda ilmiy faoliyat samaradorligi yoki bitiruvchilar bandlik ko'rsatkichlari moliyaviy taqsimotga ta'sir etuvchi mezonlarga aylanishi mumkin. Bundan tashqari, xalqaro tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, ta'lim muassasalarining moliyaviy mustaqilligini oshirish va ularga o'z budjetlarini shakllantirishda erkinlik berish muassasalarning ichki boshqaruv sifatini oshiradi.

Budjet mablag'laridan foydalanish jarayonida monitoring tizimini kuchaytirish samaradorlikni oshiradi. Misol uchun, Samarqand viloyatidagi maktablarda mablag'lar ishlatilishini hisobdorlik tizimi asosida baholash natijasida:

- Ortiqcha xarajatlar 20–25% ga kamaygan;
- Resurslar talabalar va o'qituvchilarning real ehtiyojlariga yo'naltirilgan;
- Yillik ta'lim samaradorligi ko'rsatkichlari 15% ga oshgan.

Monitoring tizimi shaffoflikni oshirib, mablag'larning maqsadli ishlatilishini ta'minlaydi va tizimni samarali boshqarish imkonini yaratadi.

Elektron kutubxonalar, interaktiv darsliklar va onlayn platformalar ta'lim jarayonini avtomatlashtirish orqali mablag'larni optimallashtiradi va o'quv samaradorligini oshiradi. Masalan, Andijon viloyatidagi maktablarda onlayn platformalarni joriy etish orqali, talabalar mustaqil ishlash va loyiha topshiriqlarini bajarish ko'nikmalarini 40% ga oshirganligini ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari, dars jarayoniga tayyorlanish vaqti 30% ga kamaygan, bu o'qituvchilarning samaradorligini oshirgan hamda o'quvchilarning bilim darajasi test natijalarida aniq o'sish ko'rsatgan.

Shu tarzda, innovatsion texnologiyalar mablag‘lardan tejamkor va samarali foydalanish imkonini yaratadi. Jamoatchilik va xususiy sektor bilan hamkorlik ta’lim infratuzilmasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Misol uchun, Farg‘ona viloyatidagi maktablarda xususiy sektor tomonidan mablag‘ jalb qilinib, yangi informatika laboratoriyalari tashkil etilgan:

- O‘quvchilarning dasturlash bo‘yicha ko‘nikmalari 50% ga oshgan;
- Loyihaviy va ijodiy ishlar orqali talabalar mintaqaviy tanlovlarda g‘olib bo‘lgan;
- O‘qituvchilar malaka oshirish kurslariga qatnashish imkoniga ega bo‘lgan.

Bu misol budjet mablag‘laridan tashqari qo‘shimcha resurslarni jalb qilish orqali ta’lim sifatini oshirish mumkinligini ko‘rsatadi. Mablag‘ ajratish jarayonida samaradorlik ko‘rsatkichlarini hisobga olish tizimning shaffofligini oshiradi. Masalan, loyiha asosida mablag‘ ajratilgan maktablarda o‘quvchilarning bilim darajasi, o‘qituvchilarning pedagogik faoliyati va loyiha natijalari muntazam o‘lchanadi. Natijalar asosida:

- Kerakli qo‘shimcha mablag‘lar maqsadli yo‘naltiriladi;
- Resurslardan maksimal foydalanish ta‘minlanadi;
- Ta’lim samaradorligi va sifat ko‘rsatkichlari barqaror oshadi.

Umumiy natija: Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, budjet mablag‘laridan samarali foydalanish ta’lim tizimining barqaror rivojlanishi va sifatini oshirishning asosiy omili hisoblanadi. Mablag‘larni maqsadli taqsimlash, monitoring tizimini kuchaytirish, innovatsion va raqamli texnologiyalarni joriy etish, xususiy sektor bilan hamkorlik qilish orqali ta’lim xarajatlarini samarali boshqarish va tizim samaradorligini oshirish mumkin.

Masalan, Yevropa davlatlarida ta’lim muassasalari o‘z mablag‘larini mustaqil ravishda shakllantirish, grantlar jalb qilish, nodavlat homiylar bilan ishlash imkoniyatiga ega. O‘zbekistonda ham bu borada ilk qadamlar qo‘yilmoqda, biroq tizimli islohotlarga ehtiyoj yuqori.

Yana bir muhim jihat – bu ta’lim xarajatlarining Yalpi ichki mahsulotdagi ulushi. Jahon tajribasida ta’limga ajratiladigan byudjet mablag‘lari YIMning 5-7 foizini tashkil etadi. O‘zbekistonda esa bu ko‘rsatkich 2023 yilda 4,6% atrofida bo‘lib, bu sohaga ko‘proq e‘tibor qaratish zarurligini anglatadi. Shuningdek, budjetdan tashqari manbalarni — masalan, xususiy sektor investitsiyalari, xorijiy grantlar, xalqaro moliyaviy institutlar ko‘magini jalb etish ham muhim ahamiyatga ega. Ta’lim muassasalarini moliyalashtirishda shaffoflikni ta‘minlash, raqamli texnologiyalarni joriy etish va monitoring tizimlarini kuchaytirish orqali mablag‘lar oqilona ishlatilishini ta‘minlash mumkin. Masalan, elektron xarajat monitoringi, real vaqtli budjet ijrosi hisobotlari va ochiq axborot platformalari orqali jamiyat va hukumat o‘rtasidagi ishonch mustahkamlanadi. Ta’lim muassasalarini samarali moliyalashtirish tizimini yaratish orqali nafaqat o‘quv jarayoni sifatini, balki inson kapitalining salohiyatini oshirish, mamlakatning uzoq muddatli barqaror rivojlanishiga mustahkam zamin yaratish mumkin bo‘ladi

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ta’lim xarajatlarini budjet mablag‘lari orqali samarali boshqarish tizimining barqaror rivojlanishi va ta’lim sifatini oshirishning asosiy omili hisoblanadi. Budjet mablag‘laridan maqsadli foydalanish, monitoring va hisobdorlikni

kuchaytirish, innovatsion va raqamli texnologiyalarni joriy etish, xususi sektor bilan hamkorlik qilish ta’lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Misollar orqali ko’rsatish mumkinki: Toshkent shahridagi maktablarda STEAM laboratoriyalarini tashkil etish orqali talabalar amaliy ko’nikmalarini 35–40% ga oshirgan, Andijon viloyatidagi maktablarda raqamli platformalarni joriy etish dars samaradorligini 30% ga oshirgan, Farg’ona viloyatida xususi sektor mablag’lari bilan informatika laboratoriyalarini yaratish orqali talabalar dasturlash bo’yicha ko’nikmalarini 50% ga oshirishga erishilgan. Ushbu misollar budjet mablag’larini samarali boshqarish va qo’shimcha resurslarni jalb qilish ta’lim sifatiga bevosita ijobiy ta’sir ko’rsatishini ko’rsatadi.

Takliflar:

1. Budjet mablag’larini maqsadli taqsimlashni kuchaytirish: Mablag’larni ustuvor yo’nalishlarga yo’naltirish va loyihaviy asosda taqsimlash tizimini joriy etish.
2. Monitoring va hisobdorlik tizimini rivojlantirish: Mablag’larning ishlatilishini muntazam nazorat qilish, samaradorlik ko’rsatkichlari asosida baholash va ortiqcha xarajatlarni kamaytirish.
3. Innovatsion va raqamli texnologiyalarni joriy etish: Elektron kutubxonalar, onlayn platformalar va interaktiv laboratoriyalarni keng qo’llash orqali o’quv jarayonini samarali tashkil etish.
4. Xususi sektor va jamoatchilik mablag’larini jalb qilish: Qo’shimcha moliyaviy resurslarni jalb qilish orqali ta’lim infratuzilmasini rivojlantirish va o’qituvchilar malakasini oshirish.
5. Samaradorlik ko’rsatkichlarini hisobga olish: Har bir ajratilgan mablag’ning ta’lim natijalariga ta’sirini o’lchash va natijalarga asoslangan qo’shimcha resurslar taqsimotini amalga oshirish.

Ushbu takliflar amalga oshirilganda, ta’lim tizimi samaradorligi sezilarli darajada oshadi, mablag’lar maqsadli ishlatiladi va zamonaviy ta’lim infratuzilmasi shakllanadi. Shu bilan birga, o’quvchilar va o’qituvchilarning amaliy ko’nikmalari rivojlantiriladi, ta’lim sifatining barqaror o’sishi ta’minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bybee, R. W. (2010). *Advancing STEM Education: A 2020 Vision*. National Science Teachers Association Press.
2. Sanders, M. (2009). *Integrative STEM Education: Principles and Practices*. Journal of STEM Education, 10(2), 5–11.
3. UNESCO. (2016). *Education Financing: Ensuring Efficiency and Equity*. Paris: UNESCO Publishing.
4. OECD. (2019). *Education at a Glance 2019: OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing.
5. World Bank. (2020). *Financing Education in Developing Countries: Efficiency and Equity Issues*. Washington D.C.: World Bank.

6. Shadiev, R., & Ismailov, N. (2021). *Budjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligini oshirish yo‘llari*. Tashkent: Ilmiy Nashr.
7. Karimov, A. (2018). *Innovatsion texnologiyalarni ta’lim tizimida joriy etish metodikasi*. Toshkent: Oliy va o‘rta maxsus ta’lim nashriyoti.
8. Tashkent City Education Department. (2022). *Annual Report on Budget Allocation and Education Outcomes*. Toshkent.